

ABSOLUTIZMUS V UHORSKU V 17. – 19. STOROČÍ:

definícia, charakteristika a porovnanie¹

Mgr. Michaela Poschová

Abstrakt: Absolutismus im 17. – 19. Jahrhundert: Definition, Charakteristik und Vergleich

Dieser Artikel beschäftigt sich mit der Definition, Charakteristik und mit dem Vergleich der einzelnen absolutistischen Regimes, die in Ungarn seit dem 17. bis 19. Jahrhundert eingeführt wurden. Es handelt sich hier um drei absolutistisch geführte Herrschaften und zwar um die Herrschaft von Leopold I., Joseph II. und Franz Joseph. Der Vergleich des Absolutismus und des Regimes in der Zeit zwischen dem 17. – 19. Jh. ist bedeutsam in der Sphäre der Religion und der Kirche, sowie in der Römisch-katholischen Kirche, als auch in der Evangelischen Kirche A. B., weil hier das veränderte Verhältnis zwischen dem Staat und der Religion / der Kirche in den einzelnen Jahrhunderten und bei einzelnen Herrschern sichtbar wird.

Hauptbegriffe: Absolutismus, Leopold I., Joseph II., Franz Joseph, Habsburgermonarchie, Ungarn

Úvod

Habsburská monarchia, ktorá existovala od roku 1526 až do roku 1867², sústredovala v sebe mnohé krajiny a územia, ktoré mali svoje vlastné špecifiká, právne postavenie, históriu, zákony, kultúru, zvyky i náboženskú tradíciu a prax. Napriek týmto skutočnostiam sa dynastia Habsburgovcov snažila viac, či menej úspešne vytvoriť z týchto rôznorodých dedičných krajín jednoliaty a jednotný štát s rovnakými zákonmi, právami a povinnosťami. Geografická rozloha, množstvo dedičných krajín, ale najmä ich rozmanitosť spôsobila, že tieto snahy nemohli viesť k trvalému úspechu a ilúzia jednoliatosti mohla pretrvať len isté obdobie.

Jednou z krajín, ktoré si uvedomovali svoje výnimočné postavenie v rámci habsburskej monarchie, bolo Uhorsko. Korunováciou Ferdinanda I. Habsburského za uhorského kráľa, ktorá sa konala 3. novembra 1527 v Stoličnom Belehrade, sa Uhorsko stalo dôležitým územím v rukách Habsburgovcov, a to z vojenského, ako aj hospodárskeho hľadiska. Uhorsko predstavovalo na jednej strane *propugnaculum Christianitatis*, teda akúsi „vonkajšiu obranu“ voči rozmáhajúcej sa Osmanskej

¹ Táto štúdia vznikla na Katedre cirkevných dejín EBF UK v rámci Grantu Univerzity Komenského č. UK/100/2015 na podporu riešenia projektu mladých vedeckých pracovníkov: „Porovnanie absolutistických foriem vlád v Uhorsku v 17. – 19. storočí so zreteľom na postavenie Evanjelickej cirkvi a. v.“. Týmto vyjadrujem poďakovanie Univerzite Komenského za pridelenie grantu.

² Rok Rakúsko-Uhorského vyrovnania, v širšom zmysle by sme mohli hovoriť o jej existencii až do roku 1918.

ríši, na druhej strane, ako na to poukazuje G. Pálffy: „Uhorské kráľovstvo predstavovalo pre habsburských panovníkov v 16. – 17. nezanedbateľné ročné príjmy a Viedeň bola viac – menej odkázaná na uhorské hospodárske produkty a tiež nerastné suroviny.“³ Dôležitosť Uhorska pre habsburskú monarchiu však pokračovala aj v priebehu nasledujúcich storočí.

Na druhej strane Uhorsko vnímalo panovníka viac – menej ako formálnu autoritu, no vládnuce stavy sa nikdy nemienili vzdať svojich privilégií, ktoré vnímali ako trvalé a neodňateľné práva. Každý zásah do ich právomocí bol teda stavmi prijímaný s nevoľou, ktorá častokrát vyústila do sťažností, či vojenského konfliktu. Právo na samostatnosť a nezávislosť bolo v Uhorsku prítomné počas celého jestvovania pod rakúskou zástavou. Napriek meniacim sa storočiam, odlišným politickým a spoločenským otázkam, svetonázorom a myšlienkam, si Uhorsko tento pocit zachovalo, preto bolo pre habsburský panovnícky rod veľmi náročné nastoliť v Uhorsku vládu, ktorá by sa dala nazvať absolutistickou, teda vládou priamo riadenou panovníkom z Viedne.

Napriek týmto skutočnostiam je možné podľa K. Schwarza, hovoriť o troch absolutistických formách vlád v Uhorsku.⁴ V prvom prípade išlo o absolutizmus Leopolda I. v rokoch 1673 – 1681, ktorý môže byť charakterizovaný ako absolutizmus konfesijný. Osvietenský absolutizmus Jozefa II. v 18. storočí, vedený panovníkovou snahou po zabezpečení blaha pre krajinu i jednotlivcov, môžeme zhodnotiť ako druhý v poradí a v prípade tretieho absolutizmu sa myslí na neoabsolutizmus rokov 1849 – 1859, ktorý sa spájal s osobami ministra Alexandra Bacha a panovníka Františka Jozefa.

Všetky tieto absolutistické formy vlád mali za cieľ vytvoriť jednotný a jednoliaty štát, preto sa s týmito obdobiami spájajú pojmy ako centralizácia, byrokracia, snaha po nastolení jednotného úradného jazyka - germanizácia, ale tiež príľnutie sa k armáde a iným bezpečnostným zložkám. Výnimočné postavenie v týchto obdobiach zastávala cirkev. Rímskokatolícka cirkev sa v rámci habsburskej monarchie vnímala ako stabilita a opora panovníckeho rodu. Na druhej strane Evanjelická cirkev a. v., resp. protestantské cirkvi vo všeobecnosti, museli o svoje postavenie bojovať. Najmä z hľadiska meniaceho sa postoja vlády k Evanjelickej cirkvi a. v. je zaujímavé pozorovať absolutistické tendencie u týchto troch panovníkov z habsburskej dynastie, nakoľko je tu možné vidieť lineárny posun – od averzie a snahy po odstránení protestantizmu z habsburskej monarchie cez vnímanie náboženstva ako prostriedku zabezpečenia blaha občanov a s tým spojenú toleranciu voči evanjelikom až po zrovnoprávnenie práv evanjelikov s ostatnými cirkvami, aj keď išlo len o zrovnoprávnenie formálne.

³ PÁLFFY, Géza. Zentralisierung und Lokalverwaltung. Die Schwierigkeiten des Absolutismus in Ungarn von 1526 bis zur Mitte des 17. Jahrhunderts. In MAŤA, Petr – WINKELBAUER, Thomas. *Die Habsburgermonarchie 1620 bis 1740. Leistungen und Grenzen des Absolutismusparadigmas*. 2006, s. 279 – 300. (s. 280).

⁴ SCHWARZ, Karl – GOTTAS Friedrich. „Patentalisten“ contra „Autonomisten“: Das Protestantenpatent von 1859 im Widerstreit der Meinungen. In SCHWARZ, Karl – ŠVORC, Peter (Ed.). *Die Reformation und ihre Wirkungsgeschichte in der Slowakei. Kirchen- und konfessionsgeschichtliche Beiträge*. 1996, s.159 – 182 (s. 160).

Tento príspevok sa teda zameria na spoločné charakteristické črty jednotlivých období, ktoré môžeme nazvať absolutistickými, ale tiež sa bude venovať nasledovným otázkam: Aké príčiny a motívy viedli jednotlivých panovníkov k vytvoreniu a presadzovaniu absolutistickej formy vlády? Čo spôsobili jednotlivé absolutistické vlády v Uhorsku v politickej a spoločenskej oblasti? Aké spoločné a odlišné prvky a charakteristické črty môžeme vnímať porovnaním jednotlivých absolutistických foriem vlád? Aké postavenie zohrávala katolícka cirkev a ako na absolutizmus reagovala? Aký dopad mali jednotlivé absolutistické formy vlády na postavenie Evanjelickej cirkvi augsburského vierovyznania? Ako vnímal panovník náboženstvo a jeho úlohu v monarchii vo všeobecnosti? Predtým však je nevyhnutné definovať absolutizmus ako aj charakterizovať jednotlivé typy absolutistických režimov, ktoré boli v Uhorsku počas storočí prítomné.

1 Vymedzenie pojmu absolutizmus a jeho typológia

Podľa *Lexikon für Theologie und Kirche* znamená absolutizmus „istú formu vlády v monarchii, ktorá vychádza zo skutočnosti, že všetka moc je zosobnená výhradne v osobe panovníka. Panovník je jediný zákonodarca, najvyšší sudca, vodca armády a vládca. Všetka moc v štáte podlieha jemu. On sám stojí nad zákonmi...“⁵ Táto definícia je zámerné artikulovaná všeobecne, nakoľko v súčasnosti je náročné definovať, aká forma vlády sa pod absolutizmom vlastne myslí. Tento termín sa používal pomerne často a jeho definície sa rozchádzali, nakoľko sa ním označovali odlišné tendencie, ako na to upozorňujú P. Maťa a T. Winkelbauer: Pojem absolutizmus „sa raz používa na označenie stavu, ako aj na opis istej tendencie, raz zase ako typ alebo model, na jednej strane sa definuje absolutizmus ako historická realita, ktorá je obmedzená časovo, kde ide o dialekticky obsiahnuté vývojové štádium tvorby štátu, na druhej strane ako univerzálne, „transepochéálne“ právo na koncentrovanie moci, raz popisuje politickú teóriu, inokedy politickú prax...“⁶

Zjednodušujúco nepôsobí ani snaha o typologizáciu, nakoľko jednotlivé črty a charakteristiky sa prelínajú, či rozchádzajú na základe teritoriálnych hraníc, období, či rôznych iných špecifickostí v rozličných monarchiách. V súčasnosti existuje pomerne široká škála diferenciácie absolutizmu ako formy vládneho režimu, a to na konfesiónalný, dvorský, osvietený, ale tiež monarchický, politický, feudálny, hospodársky, stavovský, jemný, organizačno-federatívny, skorý, či neoabsolutizmus⁷, na základe toho, ktorá črta prevláda. Už pri tejto typologizácii je možné vidieť,

⁵ HÖFER, Josef – RAHNER, Karl. *Lexikon für Theologie und Kirche*. 1. Bd. 1957. Absolutismus, s. 75 – 82. (s. 75 – 76).

⁶ MAŤA, Petr – Winkelbauer, Thomas. Das Absolutismuskonzept, die Neubewertung der frühneuzeitlichen Monarchie und der zusammengesetzte Staat der österreichischen Habsburger im 17. und frühen 18. Jahrhundert. In MAŤA, Petr – WINKELBAUER, Thomas. *Die Habsburgermonarchie 1620 bis 1740. Leistungen und Grenzen des Absolutismusparadigmas*. 2006, s. 7 - 42. (s. 12).

⁷ MAŤA, Petr – Winkelbauer, Thomas. Das Absolutismuskonzept, die Neubewertung der frühneuzeitlichen Monarchie und der zusammengesetzte Staat der österreichischen Habsburger im 17. und frühen 18. Jahrhundert. In MAŤA, Petr – WINKELBAUER, Thomas. *Die Habsburgermonarchie 1620 bis 1740. Leistungen und Grenzen des Absolutismusparadigmas*. 2006, s. 7 - 42. (s. 13).

že sa tu zmiešavajú časové vymedzenia s jednotlivými markantnými tendenciami v tej, ktorej absolutistickej forme vlády. Výstižne znie preto výrok W. Reinharda, ktorý poukázal na skutočnosť, že „historiografický konštrukt `absolutizmus` je nezrekonštruovateľným spôsobom dekonštruovaný“⁸.

Ako pomerne náročné sa javí aj zmapovanie absolutistických foriem vlád v Uhorsku v rozmedzí medzi 17. – 19. storočím, najmä, ak ani v otázke, či vôbec habsburská dynastia dosiahla na území Uhorska absolutistickú formu vlády nie sú historici jednotní. Ako odporcu teórie dosiahnutia absolutizmu Habsburgovcami v Uhorsku môžeme spomenúť G. Barudia, ktorý tvrdí, že „habsburská dynastia nikdy nedosiahla v Uhorsku štádium „*dominium absolutum*“, aj keď Uhorsko nazývala dedičným kráľovstvom“.⁹ Opačný názor zastával napríklad H. Sturmberger, ktorý poukazuje na skutočnosť, že „Rakúsky štát je možné nazvať štátom absolutistickým, nakoľko centrálné úrady s ich úradníkmi, ktorí boli zaučení v absolutistickom, rímskom práve úplne podliehali vôli panovníka a nakoľko aj samotné stavy boli závislé od panovníkovho rozhodnutia“.¹⁰

Napriek rôznorodým stanoviskám sa domnievame, že je možné v prípade Uhorska hovoriť o zavedení absolutizmu, ako tak aj činia slovenskí historici,¹¹ aj keď išlo len o časovo obmedzené snahy jednotlivých panovníkov, predsa je v týchto obdobiach viditeľná centralizácia, byrokracia, germanizácia, ako aj reorganizácia v náboženskej a cirkevnej sfére. Zavedenie absolutizmu v Uhorsku bolo závislé nielen od vôle panovníka, ale aj od vonkajšej politickej situácie, no najmä od vnúropolitických pomerov. Samozrejme postava panovníka tu zohrávala významnú úlohu, nakoľko práve ona určovala celkový charakter a zameranie absolutistickej vlády a jej formy. Na základe tejto skutočnosti a na základe jednotlivých charakteristík je možné troch habsburských panovníkov, na ktorých sme sa zamerali, zaradiť aj do jednotlivých druhov spomenutej klasifikácie absolutistických foriem vlád. Ako bude neskôr preukázané Leopolda I. je možné považovať za predstaviteľa konfesijného absolutizmu, Jozef II. je typickým predstaviteľom absolutizmu osvietenského a František Jozef sám nazval absolutizmus, ktorý zavádzal v krajine novým, čiže neoabsolutizmom. Na základe uvedeného sa nám postupne ukážu špecifiká jednotlivých absolutistických foriem vlád, ale i ich základné a nemenné charakteristiky.

⁸ REINHARD, Wolfgang. Geschichte der Staatsgewalt. Eine vergleichende Verfassungsgeschichte Europas von den Anfängen bis zur Gegenwart. 1999, s. 51.

⁹ BARUDIO, Günter. Das Zeitalter des Absolutismus und der Aufklärung 1648 – 1779. 1981, s. 276.

¹⁰ STURMBERGER, Hans: Vom Weissen Berg zur Pragmatischen Sanktion. Der Staat Österreich von 1620 bis 1740. In STURMBERGER, Hans. *Land ob der Enns und Österreich. Aufsätze und Vorträge*. 1979, 211 – 245, (s. 218).

¹¹ Ako príklady slovenských historikov, môžeme uviesť: Konya, Peter; Kowalská, Eva; Mrva, Ivan; Segeš, Vladimír,...

2 Porovnanie základných charakteristík absolutistickej formy vlád v Uhorsku v 17. – 19. storočí

Jednotlivé absolutistické formy vlády sa od seba odlišovali istou charakteristickou črtou, ktorá v rámci daného absolutistického režimu bola tou ústrednou, či najmarkantnejšou. V prípade konfesijného absolutizmu išlo, ako uvádza *Lexikon für Theologie und Kirche*, „o dosiahnutie základného cieľa, a to jednotu a čistotu viery prostredníctvom panovníka. Panovník uznáva Rímskokatolícku cirkev za jedinú pravú cirkev.“¹² Celkovo môžeme tvrdiť, že konfesijný absolutizmus dáva dôraz na cirkev a jej význam v monarchii. Konfesijný absolutizmus v Uhorsku sa spája práve s obdobím protireformácie a rekatolizácie, kde náboženská sféra je úzko prepojená s politickou. Panovník sa personifikuje za ochrancu pravého náboženstva, cirkvi a viery, v tomto prípade Rímskokatolíckej cirkvi. Ako uvádza R. Hoke „legitimáciu absolútnej moci videl panovník v božskom poverení. Panovníkovi zveril Boh prostredníctvom úradu zodpovednosť nad pozemským, ale i duchovným blahom svojich poddaných, a tým sa vytýčili povinnosti a práva monarchu“¹³, ktorý zodpovedal za všetky sféry života svojich poddaných.

Cirkev a viera, ktorá zohrávala významnú a nezastupiteľnú úlohu v rámci konfesijného absolutizmu sa však postupne stávala len prostriedkom na dosiahnutie nového cieľa, ktorým sa stalo všeobecné blaho štátu, a tým aj jednotlivých občanov, ktorí v ňom žijú. Ako píše H. Reinalter, osvietený absolutizmus si za cieľ zvolil „zrealizovať politickú filozofiu osvietenstva z hora... „Konceptom štátu“ bolo vytvoriť zriadenie, ktoré by viedlo k podpore a zaisteniu blaženosti ľudí, prostredníctvom humánnej štátnej viery.“¹⁴ Ideová paradigma sa teda zmenila. Monarcha svoje panovanie už viac nelegitimoval Božím zásahom a jeho vôľou, ale prostredníctvom teórie štátnej dohody medzi panovníkom a jeho ríšou. Naviazanie na isté náboženstvo alebo cirkev strácalo svoje opodstatnenie a ustúpilo racionálnemu účelu vytvoriť štátne spoločenstvo občanov. Panovník, čo platí najmä v prípade Jozefa II., sa už viac nevnímal ako neobmedzený vládca, ale ako služobník štátu.

Neoabsolutizmus, resp. nový absolutizmus, ktorý sa spája s panovníkom Františkom Jozefom a ministrom Alexandrom Bachom, bol špecifikom Rakúskej monarchie v 19. storočí. Absolutizmus, ako vládnucci režim, bol zavedený vždy pre istú príčinu, ktorá sa odohrála v rámci monarchie. Inak to nebolo ani v tomto prípade. Potlačenie revolúcie rokov 1848 – 1849 bolo motívom pre Františka Jozefa, ako uvádza E. Winter, vládnuť „autokraticko-absolutisticky, všetko sa muselo udiat prostredníctvom jeho osoby“.¹⁵ Skúsenosti z potlačenej revolúcie, ako aj obavy zo vzniku novej, prinútili panovníka ku krokom ako centralizácia, byrokracia, germanizácia a zabezpečenie bezpečnostných zložiek.

¹² HÖFER, Josef – RAHNER, Karl. *Lexikon für Theologie und Kirche*. 1. Bd. 1957. Absolutismus, s. 75 – 82. (s. 76).

¹³ HOKE, R. *Österreichische und Deutsche Rechtsgeschichte*. 1996, s. 251.

¹⁴ REINALTER, Helmut. (Hg.). *Lexikon zum Aufgeklärten Absolutismus in Europa. Herrscher – Denker – Sachbegriffe*. 2005. Absolutismus, Aufgeklärter (Österreich), s. 62 – 65. (s. 63).

¹⁵ WINTER, Eduard. *Revolution, Neoabsolutismus und Liberalismus in der Donaumonarchie*. 1969, s. 77 – 78.

Z uvedeného môžeme vidieť istú skutočnosť: každá absolutistická forma vlády vyplynula z dvoch javov. Po prvé išlo o istý motív, či príčinu, ktorá sa odohrala v rámci monarchie, teda zavedenie absolutizmu nasledovalo ako reakcia na istú udalosť. Po druhé, charakteristika tej, ktorej formy absolutistického režimu bola ovplyvnená spoločenskými a ideovými tendenciami daného obdobia vo svete. Je teda nevyhnutné bližšie si ozrejmiť priame príčiny, ktoré viedli k zavedeniu absolutistickej formy vlády, ako aj myšlienkové smery, ktoré ovplyvnili celkový rámec a charakter danej absolutistickej formy vlády.

2. 1 Motívy a dôvody zavedenia jednotlivých absolutistických foriem vlád v Uhorsku

Leopold I. bol typickým predstaviteľom habsburskej dynastie – zástancom Rímskokatolíckej cirkvi, odporcom protestantizmu, presadzovateľom centralizmu, túžiacim po absolutizme vo všetkých korunných krajinách a na všetkých územiach patriacich pod správu Rakúskej monarchie. Celá vláda Leopolda I. bola vedená túžbou po dosiahnutí absolutizmu, hoci v pravom zmysle slova sa hovorí len o istej etape medzi rokmi 1673 – 1681, ktoré sú tiež známe ako „smutná dekáda“ najmä pre evanjelickú cirkev. Ako priamy dôsledok zavedenia absolutizmu v Uhorsku sa uvádza odhalenie Wesselényiho sprisahania a následné odňatie uhorskej samostatnosti a zavedenie tzv. gubernia.

Ako uvádza R. J. W. Evans: „Uhorsko bolo veľmi jednoduchou a zároveň veľmi zložitou entitou: vyhranené kráľovstvo s dlhoročnou tradíciou a s dobre definovanými historickými hranicami, so širokou škálou foriem osídlenia a kultúr.“¹⁶ Uvedomujúc si tieto skutočnosti nemohli Habsburgovci zaviesť absolutistickú formu vlády bez zjavnej príčiny a porušenia panovníkových zákonov a práv. Naviac neustále ohrozovaný Osmanskou ríšou bol Leopold I., ako i jeho predchodcovia, nútení udržiavať medzi Viedňou a Uhorskom kompromis. Akési *status quo*, ktoré na jednej strane poukazovalo na samostatnosť Uhorska a pomerne široké právomoci uhorských stavov, no na druhej strane trvalo na postavení panovníka ako najvyššej authority. Obe strany si úzkostlivo bránili svoje privilégia a právomoci a v prípade ich narušenia sa krehká rovnováha medzi panovníkom a Uhorskom rozpadla. To sa stalo aj po uzavretí nevýhodného mieru v roku 1664 vo Vašvári medzi Leopoldom I. a Osmanskou ríšou bez účasti zástupcov Uhorska, ktorých reakciou bolo sprisahanie smerujúce k detronizovaniu Leopolda I.¹⁷ Tieto skutočnosti, ako aj kurucké povstanie na čele s Imrichom Thökölym z roku 1672, ktorého cieľom nebola samozrejme len náboženská sloboda, ale aj zlepšenie postavenia Sedmohradska a Uhorska v rámci habsburskej monarchie, viedli panovníka k definitívnemu rozhodnutiu. Ako to opisuje P. Kónya: „Kurucké povstanie poslúžilo Leopoldovi I. a radikálnym politikom na dvore ako ďalšia zámienka na radikálnu zmenu politického systému uhorskej stavovskej monarchie a nastoleniu absolutistickej vlády.“¹⁸ Samotný Leopold I. vo svojej

¹⁶ EVANS, R. J. W. Vznik habsburské monarchie 1550 – 1700. 2003, s. 277.

¹⁷ Bližšie pozri: KÓNYA, Peter a kol. Dejiny Uhorska. 2014, s. 289 – 303.

¹⁸ KÓNYA, Peter a kol. Dejiny Uhorska. 2014, s. 306.

súkromnej korešpondencii, ako na to poukazuje R. J. W. Evans, priznáva, že išlo len o zámienky, ktoré slúžili pre nastolenie absolutistického experimentu.¹⁹ Tento absolutizmus bol však do veľkej miery poznačený protireformáciou a rekatolizáciou. Leopold I. vychovávaný v duchu katolíckej cirkvi a s víziou pôsobenia ako duchovného pred svojím nástupom na trón, mal jasný cieľ, a to zlikvidovať protestantizmus v celej ríši, teda aj v Uhorsku. Z habsburskej monarchie sa malo stať *regnum Marianum* a pre tento cieľ využil politické skutočnosti na vyriešenie situácie v náboženskej sfére. Celkové ovzdušie nielen v rámci Uhorska, či habsburskej monarchie, ale aj v rámci Európy bolo poznamenané politizáciou náboženstva a cirkvi a s tým súvisiacimi konfliktmi, ktoré mali náboženský podtón.

Ako veľmi môže myšlienkové smerovanie a ideové tendencie Európy ovplyvniť vnútropolitickú situáciu a vládny smer v habsburskej monarchii, a teda aj v Uhorsku, sa ukazuje práve v osvietenskom absolutizme. Postupný odklon od stredovekého pohľadu na svet, vplyvy humanizmu a renesancie, metódy empirizmu a racionalizmu priniesli so sebou nový smer, osvietenstvo. Ako definuje R. Hoke, „osvietenstvo urobilo z rozumu podstatu človeka a rozum sám určoval stvárnenie ľudských vzťahov. Osvietenstvo sa snažilo oslobodiť človeka od stredovekých väzieb a priviesť ho k blahobytu a blaženosti prostredníctvom novej úpravy, ktorá by zasahovala do všetkých oblastí ľudského života.“²⁰ Osvietenstvo zasiahlo aj habsburského panovníka Jozefa II., ktorý bol ovplyvnený najmä holandským právnikom Hugom Grotiom, Samuelom Pufendorfom, či filozofom Christianom Wolfom, ktorý tvrdil vo svojom spise, že „všeobecne platná povinnosť je povinnosť, ktorou je zaviazaný každý človek, pretože je človekom. Všeobecne platné právo, ktoré vychádza z tejto povinnosti, je právo, ktoré prislúcha každému človeku, pretože je človekom.“²¹ Osvietenstvo teda prinieslo do habsburskej monarchie humanizáciu právneho systému, ktorý bol zameraný na rovnosť a rovnoprávnosť všetkých občanov žijúcich v monarchii, ako na to poukazuje Jozefínsky zákonník z 1. novembra 1786, podľa ktorého „všetci poddaní bez výnimky stoja pod rovnakou ochranou a tešia sa úplnej slobode.“²² Okrem rovnoprávnosti priniesol osvietenský absolutizmus aj väčšiu mieru tolerancie v spoločenskej, ale najmä v náboženskej oblasti.

Samozrejme na situáciu a nastolenie absolutizmu za Jozefa II. mala významný vplyv aj Francúzska revolúcia rokov 1789 – 1799. Napriek tomu, že revolúcia vo Francúzsku si dala za cieľ zvrhnúť absolutistickú vládu, Jozef II. požadoval tiež revolúciu, avšak ako uvádza H. Reinalter, v tomto prípade malo ísť o „revolúciu z hora“²³, teda malo prísť k zásadným reformám, ktoré však

¹⁹ EVANS, R. J. W. Vznik habsburské monarchie 1550 – 1700. 2003, s. 297.

²⁰ HOKE, R. Österreichische und Deutsche Rechtsgeschichte. 1996, s. 247.

²¹ WOLFF, Christian. Institutiones iuris naturae et gentium. In HOKE, Rudolf – REITER, Ilse. *Quellensammlung zur Österreichischen und Deutschen Rechtsgeschichte*. 1993, s. 293.

²² Josefinisches Gesetzbuch, 1. November 1786. In HOKE, Rudolf – REITER, Ilse. *Quellensammlung zur Österreichischen und Deutschen Rechtsgeschichte*. 1993, s. 322.

²³ REINALTER, Helmut. (Hg.). Lexikon zum Aufgeklärten Absolutismus in Europa. Herscher – Denker – Sachbegriffe. 2005. Absolutismus, Aufgeklärter (Österreich), s. 62 – 65. (s. 62).

mali byť riadené panovníkom a nie ľuďom. Jozef II. sa snažil prostredníctvom absolutistického režimu, ktorý zaviedol v celej monarchii, vytvoriť jednotný a jednoliaty štát, ktorý by viedol k blahobytu monarchie, ako aj každého občana v nej žijúcom. Jeho absolutistická politika zasiahla všetky sféry života človeka, od právneho postavenia, cez spoločenský status až po sféru náboženstva a jeho cirkevného prežívania. Všetky reformy mali byť platné pre všetky dedičné krajiny, a teda sa týkali aj samotného Uhorska, ktorého sa dotklo najmä zavedenie nového úradného jazyka, zmena starých vládnych štruktúr, ale aj zmena náboženského statusu protestantov v krajine. Jozef II., ako píše H. Reinalter, „mal pred očami radikálne zjednotenie a splynutie jednotlivých dedičných území. Nebral ohľad na tradície, špecifické súvislosti, či geografické alebo národné osobitosti a svoje reformné dielo presadzoval prostredníctvom princípu „Všetko pre ľud, nič skrze ľud.“ Prostredníctvom nespočetného množstva politických reforiem a sociálnych vylepšení, početných ediktov a nariadení chcel rozštiepený štát pretvoriť na politickú jednotu s právne rovnocennými poddanými.“²⁴

Na tomto mieste je teda zrejmé, že zavedenie absolutizmu, ktorý môžeme datovať do rokov 1780 – 1790, nemalo jasnú vnútropolitickú príčinu, ako v prípade absolutizmu Leopolda I.. Skôr v prípade osvietenského absolutizmu išlo o uvedomenie si zmeny situácie v Európe a potrebu prerodu a reformy v celej habsburskej monarchii.

Odlíšne príčiny zavedenia absolutistickej vlády sledovala Viedeň na čele s Františkom Jozefom v rokoch 1849 - 1859. Devätnásťte storočie bolo storočím mnohých zmien aj pre Uhorsko a národy v ňom žijúce. Odstraňovanie feudalizmu, zrušenie poddanstva, snaha o zrovnoprávnenie všetkých vrstiev obyvateľstva, rozšírenie volebného práva, deklarovanie náboženskej slobody, či slobody tlače, boli len niektoré z reforiem, ktoré mali priniesť zmenu do osobného, sociálneho, spoločenského, i politického života uhorského obyvateľstva. V tomto období sa však začali prebúdať aj myšlienky na formovanie moderných národov, medzi iným aj slovenského. Túto tendenciu môžeme sledovať najmä v druhej polovici 19. storočia, no ako na to upozorňuje I. Mrva a V. Segeš, už „v poslednej štvrtine 18. storočia sa začína proces, ktorý sa zvykne nazývať národným obrozením. Spustili ho idey osvietenstva, tereziánske, no najmä jozefínske reformy a reformné pohyby vo Francúzsku. Spočiatku sa prejavuje najmä jazykovými a osvetovými snaženiami. Ale až myšlienky Francúzskej revolúcie mu dali politický smer, vedúci k národnému zjednoteniu a vybudovaniu národného štátu... Premena národností na moderné európske národy však vzkriesila riziko dezintegrácie Uhorska.“²⁵ Druhým riešením, ktoré však bolo pre Viedeň neprípustné, bolo radikálne pretvorenie krajiny na viaceré autonómne časti. Ako ďalej I. Mrva pokračuje: „z dôvodov postupného prehlbovania národno-obrodeneckých procesov a čoraz silnejšej snahy národov o zvrchovanosť na svojom území je doba akéhosi dospievania národov aj dobou radikalizácie domácich pomerov, ktorá sa začala prejavovať už v 30. rokoch 19. storočia.“²⁶

²⁴ REINALTER, Helmut. (Hg.). Der Josefinismus als Variante des Aufgeklärten Absolutismus und seine Reformkomplexe. 2008, s. 10.

²⁵ MRVA, Ivan – SEGEŠ, Vladimír. Dejiny Uhorska a Slováci. 2012, s. 236.

²⁶ MRVA, Ivan – SEGEŠ, Vladimír. Dejiny Uhorska a Slováci. 2012, s. 236 – 237.

V štyridsiatych rokoch 19. storočia sa čoraz viditeľnejšou stávala aktivita jednotlivých národov za nezávislosť, samostatnosť a rovnoprávnosť. Do týchto aktivít sa zapojili aj národy žijúce v Uhorsku. Či už v prípade Maďarov, alebo slovanských národov, medzi iným aj slovenského národa, išlo o sociálne a politické požiadavky, ktoré „vychádzali zo získanej nezávislosti Uhorska od Viedne, prijatím marcových zákonov a ich aprílovým potvrdením panovníkom“²⁷. Pozitívne pre tieto národy mohla vyznievať aj rakúska ústava, vydaná v apríli, ktorá zaručovala ako národnú, tak i jazykovú nedotknuteľnosť národov, žijúcich v Uhorsku. Národy žijúce nielen v Uhorsku, ale i v iných dedičných územiach pociťovali v tomto období útlak zo strany rakúskej Viedne a snažili sa o samostatnosť a nezávislosť. Tak postupne prichádzalo k otvoreným povstaniam a revoltám, či už v Miláne, Benátkach, Lombardsku, ale i v Uhorsku. Po tom, ako 14. apríla 1849 prišlo zo strany uhorského snemu v Debrecíne k detronizácii habsburskej monarchie a k vyhláseniu republiky, prišlo k spojenectvu medzi Rakúskom a Ruskom, čoho dôsledkom bolo porazenie maďarskej strany 13. augusta 1849 v bitke pri Világoši. Po tejto bitke začala rakúska vláda sláviť jasné úspechy. Idea rakúskej vlády na čele s panovníkom Františkom Jozefom, pod vedením Buol-Schauensteina, Bacha a Thuna, znela, ako uvádza Friedrich Gottas, „vytvoriť jednoliaty štát, do ktorého by patrilo aj Uhorsko“²⁸. Neoabsolutizmus, teda nová absolutistická vláda mala byť prostriedkom, ktorý by dosiahol tento deklarovaný cieľ. Rovnoprávnosť a suverenita jednotlivých národov, nachádzajúcich sa na území Rakúskej monarchie a jej korunných zemiach, sa jednoducho vytratila. Základnou myšlienkou, presadzovanou vládou, bolo vybudovať štátny poriadok absolutisticky riadeného jednotného štátu, ktorého garanciou mala byť výhradne vôľa panovníka, nastolenie nového úradníckeho systému v nemeckej správe a presadzovanie germanizácie v úradoch na úkor materinského jazyka.

Zavedenie absolutistických foriem vlád v Uhorsku malo teda svoje jasné príčiny, ktoré sa v priebehu storočí menili, boli ovplyvňované filozofickými a spoločenskými smermi v Európe, či vlastným vývojom v Uhorsku. Každá absolutistická forma vlády mala svoje špecifikum, či markantnú charakteristiku, no isté prvky, ktoré poukazovali na skutočnosť, že ide o absolutistickú formu vlády sa nemenili, a to dôraz na centralizáciu, byrokráciu, bezpečnostné zložky a zavádzanie jednotného jazyka do všetkých dedičných krajín habsburskej monarchie.

²⁷ FRANKOVÁ, Libuša. Dejiny ECAV na Slovensku od osvietenstva po cisársky patent. In UHORSKAI, Pavel (Ed.). *Evanjelici v dejinách slovenskej kultúry* 3. 2002, s. 71.

²⁸ GOTTAS, Friedrich. Die Frage der Protestanten in Ungarn in der Ära des Neoabsolutismus. Das ungarische Protestantenpatent vom 1. September 1859. 1965, s. 24.

2. 2 Centralizácia a byrokracia

„Centralizácia je systém, v ktorom všetky funkcie politického organizmu/štátu sú zhromaždené do jedného, hlavného centra a akákoľvek organizácia je z tohto centra riadená a zabezpečovaná.“²⁹ Táto definícia poskytnutá W. Orgisom je presná a zároveň vysvetľuje, prečo išlo absolutistickým panovníkom v prvom rade o zabezpečenie centralizácie. Centralizácia totiž znemožňovala akýkoľvek podiel iných častok, či už išlo o stavy, alebo správne orgány v krajine vmiešavať sa do rozhodnutí panovníka a samostatne rozhodovať v rámci svojich právomocí o smerovaní krajiny. Zároveň bola centralizácia spojená s byrokraciou, teda s vytvorením nových, efektívnejších úradov, ktoré priamo podliehali panovníkovi, respektíve vládnucemu centru.

Absolutizmus Leopolda I. znamenal zrušenie úradu palatína a dosadenie tzv. gubernia, ktoré pozostávalo zo siedmich členov. Tento úrad sa potom priamo zodpovedal centrálnym orgánom. Vytvorenie takéhoto úradu, navyše na čele s cudzincom Gašparom Ampringenom, spôsobil rozloženie celého uhorského stavovského systému. Moc v Uhorsku získali ústredné úrady podliehajúce priamo Viedni, a to dvom centrálnym inštitúciám, ako na to upozorňuje R. J. W. Evans, a to dvorskej komore a dvorskej vojnovj rade³⁰. Prvá zo spomínaných riadila financie celej habsburskej monarchie, pričom zabezpečovala najmä finančný tok z Uhorska prostredníctvom neustáleho zvyšovania daňového zaťaženia obyvateľstva a slobodných kráľovských miest a dvorská vojnová rada, ktorá pozostávala z generálov a dôstojníkov, bola zodpovedná za zabezpečovanie a rozmiestňovanie armády vo všetkých dedičných krajinách patriacich pod habsburskú zástavu. Nakoľko však práve Uhorsko tvorilo hraničné územie medzi habsburskou a Osmanskou ríšou, v prenesenom slova zmysle medzi kresťanstvom a islamom, takmer všetky armádne fondy sa zhromažďovali v Uhorsku a ako tvrdí P. Kónya, „skutočné povinnosti obyvateľstva neurčovali komorní úradníci, ale vojsko.“³¹

Absolutizmus Jozefa II. bol vo viacerých smeroch konzekventnejší, ako absolutistické tendencie Leopolda I. v oblasti centralizácie a byrokracie. Jozef II. sledoval svoj cieľ: vytvoriť jednotný štát bez akýchkoľvek špecifickostí, a tým odstrániť rozmanitosť v správe jednotlivých dedičných krajín. Ako píše R. Hoke, panovník Jozef II. chcel „v konečnom dôsledku zrušiť jednotlivé krajiny a do viesť ich na status provincií v jednotnom štáte“.³² Z tohto dôvodu, aby sa vyhol prísaha o rešpektovaní stavovských privilégií, sa Jozef II. odmietol dať v Uhorsku a Čechách korunovať a Štefanskú, ako aj Václavskú korunu nechal odvieť do Viedne. Svoju politiku sledoval syn Márie Terézie konzekventne. Postupne nechal odstrániť krajiné stavy a ich kompetencie prevzali krajiné vládne orgány, ktoré sa v niektorých krajinách nazývali guberniami. Napriek skutočnosti, že Jozef II. sledoval prísne svoju centralistickú politiku a chcel vytvoriť efektívny byrokratický aparát, isté úrady,

²⁹ REINALTER, Helmut. (Hg.). Lexikon zum Aufgeklärten Absolutismus in Europa. Herscher – Denker – Sachbegriffe. 2005. Zentralismus, bürokratischer, s. 651 – 654 (s. 651).

³⁰ EVANS, R. J. W. Vznik habsburské monarchie 1550 – 1700. 2003, s. 167.

³¹ KÓNYA, Peter a kol. Dejiny Uhorska. 2014, s. 306

³² HOKE, R. Österreichische und Deutsche Rechtsgeschichte. 1996, s. 258.

a to najmä v Uhorsku, ponechal v nezmenenom stave, respektíve ich kompetencie ešte rozšíril. Ide tu najmä o uhorskú dvorskú kanceláriu, ktorej, ako na to opäť upozorňuje R. Hoke, bola v roku 1782 zverená aj kompetencia starosti o finančné záležitosti v celom Uhorsku. K celkovému zefektívneniu štátnej správy a jej zjednoteniu mala príviesť aj tvorba správnych a vládnych krajov. Tejto reorganizácii sa nevyhlo ani Uhorsko. Jozef II. zasiahol do pôvodného rozdelenia Uhorska a komitáty začlenil do novovzniknutých dištriktov, ktoré spravoval vládny komisár. Osvietenský panovník tak vytvoril nový systém, a to zrušením pôvodných orgánov a vytvorením nových úradov, ktorých jednotlivé stupne lineárne smerovali až do Viedne, a teda k samotnému panovníkovi. Tým sa na jednej strane zabezpečila jednotnosť monarchie, no na druhej strane spôsobilo toto nerešpektovanie tradícií a privilégií nevôľu zo strany stavov a viedlo k viacerým konfliktom.

Na druhej strane absolutizmus Františka Jozefa si priam vyžadoval zavedenie centralizácie a byrokracie. Skúsenosti z revolúcie, obavy a strach z jej opätovného vypuknutia viedli vládne kruhy, k priamemu podriadeniu uhorskej správy pod Viedeň a jej orgány, ako aj k celkovej reorganizácii, čo malo viesť v prvom rade k uhaseniu ešte stále tlejúcich túžob po samostatnosti Uhorska. Vojenská diktatúra, policajný režim a provizórium bolo postupne vystriedané novým Bachovým poriadkom. Ako to opisuje Kónya: „Vo Viedni po porážke uhorskej revolúcie oprášili starú teóriu o prehratí práva, v zmysle ktorej krajina v dôsledku otvorenej vzbury proti panovníkovi opäť stratila právo na svoje ústavné inštitúcie a bola preto znovu rozdelená a riadená priamo z centra monarchie.“³³ Priame územie Uhorska bolo teda oklieštené a ochudobnené o jednotlivé časti ako Sedmohradsko, Temešský Banát, Chorvátsko a Vojenská hranica. Na čele správy Uhorského kráľovstva, ktoré bolo rozdelené na päť obvodov so sídlami v Budíne, Prešporke, Šoprone, Košiciach a Veľkom Varadíne, stálo Miestodržiteľstvo v Budíne. Je zaujímavé, že týchto päť obvodov nezískavalo svoje rozkazy a nariadenia z Miestodržiteľstva, ako na to poukazuje H. Friedjung, ale „priamo z Ministerstva vnútra, ktoré sídlilo vo Viedni. Podobne odvolanie voči ich rozhodnutiu smerovalo na ministerstvo, ktoré záležitosť mohlo riešiť priamo, alebo ju posunúť Miestodržiteľstvu“.³⁴ Centralizácia bola však viditeľná na všetkých stupňoch správy, teda aj na mestskej a okresnej úrovni. Pre tento cieľ bol vytvorený nový, efektívnejší byrokratický aparát s úradníkmi, ktorí boli prijímaní na základe ich schopností, odbornosti, ale v prvom rade na základe lojality prezentovanej voči štátu. Bol to práve byrokratický systém, na čele s tzv. „Bachovými husármi“, ktorý sa stal znakom absolutistického režimu v 19. storočí v Uhorsku.

³³ KÓNÝA, Peter a kol. Dejiny Uhorska. 2014, s. 593.

³⁴ FRIEDJUNG, Heinrich. Österreich von 1848 bis 1860. 1. Bd. 1908, s. 409.

2.3 Bezpečnostné zložky (armáda) a germanizácia

Absolutizmus a jeho zavedenie by bolo nemysliteľné bez armády a vojenských zložiek. Poukazuje na to aj F. Gottas, ktorý tvrdí, že „vláda tohto typu je vždy odkázaná na armádu a zrúti sa spravidla s porážkami na bojiskách.“³⁵ Armáda zastávala v obdobiach absolutizmu dvojakú úlohu, po prvé pôsobila na geografický rozmach krajiny a po druhé konsolidovala pomery v krajinách, ktoré nesúhlasili s absolutistickou formou vlády a s odňatím ich právomoci na riadenie samosprávy. Armáda tvorila teda konsolidačnú zložku absolutizmu. Odpor voči nej spôsoboval neustálu potrebu zvyšovania počtu oddielov a vojakov, čo viedlo k potrebe navyšovania financií, ktoré zväčša pozostávali z daní habsburského obyvateľstva. Neustále zvyšovanie daní viedlo k ešte väčšiemu odporu voči Viedni, ako aj voči armáde, čo smerovalo k novému navýšeniu potrebného počtu oddielov. Bol to teda začarovaný kruh, z ktorého nebolo úniku. Neustále zvyšovanie počtu príslušníkov rakúskej armády pohltit takmer všetky voľné finančné zdroje. Ako píše R. J. W. Evans, „v priebehu 17. storočia sa armáda početne rozrástla a nakoniec sa skladala z približne šesťdesiatich plukov, ku ktorým musíme pripočítať ešte delostrelectvo, posádky jednotlivých pevností a ďalšie jednotky. Po roku 1648 sa armáda odela aj do typicky „absolutistického“ odevu pravidelnej armády.“³⁶ V 18. storočí, v období osvieteniského absolutizmu, sa zase jasne javila snaha včleniť armádu ako základného činiteľa typického pre jednotný a jednoliaty štát. Osvieteniský absolutizmus však zo sebou priniesol aj ďalšiu bezpečnostnú zložku, a to políciu, ktorá mala byť zodpovedná za bezpečnosť, ako za zavádzanie nových opatrení v dedičných krajinách Rakúskej monarchie. R. Hoke vníma úlohu polície v období absolutizmu Jozefa II. nasledovne: „polícia zastávala úlohu verejnej bezpečnosti, no zároveň jej od začiatku bolo prízvukované, aby ochraňovala absolutistický režim a zabezpečovala dodržiavanie jednotlivých nariadení.“³⁷ Policajný režim sa stal trvalou súčasťou aj absolutizmu 19. storočia. Polícia mala za úlohu preverovať záujmové osoby, hlásiť akýkoľvek revolučný impulz, či dozeráť na poriadok v mestách. Na vidieku sa ako príbuzná zložka polície vytvorilo tzv. žandárstvo, ktoré, ako na to poukazuje P. Kónya, nahradilo stoličných pandúrov.³⁸ Zhrňujúcu by sa teda dalo povedať, že bez zložiek ako armáda, polícia, či žandárstvo, by bolo možné absolutizmus zaviesť, no nie ho udržať, preto tieto bezpečnostné zložky patrili k základným a typickým prvkom absolutizmu.

Medzi nezanedbateľné a markantné charakteristické prvky absolutistických foriem vlád patrila aj germanizácia. Spoločný úradný jazyk v celej monarchii v 17. a 18. storočí nebol výrazom nacionálnej germanizačnej politiky, ale mal za cieľ zjednotiť všetky krajiny monarchie, ako aj napomôcť centralizácii a byrokratickému aparátu. Germanizácia bola viditeľná aj v Uhorsku, a to najmä prostredníctvom nariadenia Jozefa II. z dňa 18. mája 1784, v ktorom sa okrem poznatku,

³⁵ GOTTAS, Friedrich. Die Frage der Protestanten in Ungarn in der Ära des Neoabsolutismus. Das ungarische Protestantenpatent vom 1. September 1859. 1965, s. 25.

³⁶ EVANS, R. J. W. Vznik habsburské monarchie 1550 – 1700. 2003, s. 168.

³⁷ HOKE, R. Österreichische und Deutsche Rechtsgeschichte. 1996, s. 261.

³⁸ KÓNYA, Peter a kol. Dejiny Uhorska. 2014, s. 592

že latinská reč patrí medzi mŕtve jazyky, a teda nie je z nej už žiaden úžitok tvrdí a nariaďuje nasledovne: „Koľko výhod k všeobecnému blahu človeku prinesie, ak sa bude používať len jedna jediná reč v celej monarchii. ňou budú zabezpečené všetky úrady, čím sa dosiahne zblíženie jednotlivých častí monarchie a obyvateľstvo sa spojí silnejším zväzkom bratskej lásky... Jeho veličenstvo teda nariaďuje, že všetky úrady, prislúchajúce pod právomoc uhorsko-sedemohradskej dvorskej kancelárie, budú všetky záležitosti pojednávať výhradne v nemeckom jazyku. Takto majú všetky úrady patriace do jednotlivých obvodov Uhorska, ako aj Sedemohradska úradovať v nemeckej reči... Po uplynutí troch rokov majú byť v nemeckom jazyku vedené aj súdne procesy. Zákony nech však zostanú v latinskom jazyku, nakoľko advokáti a sudcovia ovládajú túto reč, ktorá patrí medzi vyššie vedy...“³⁹ Germanizácia bola zjavná aj v 19. storočí, počas nastolenia neoabsolutizmu, kde nemecký jazyk bol proklamovaný za úradný jazyk celej monarchie. Táto skutočnosť však bola nepriaznivo prijatá väčšou časťou uhorského obyvateľstva, nakoľko jazyk v 19. storočí bol chápaný ako typická a zároveň špecifická charakteristika každého národa. V 19. storočí je teda v jazykovej otázke zjavný najmä nacionálny podtón, ktorý neprípúšťal používanie jedného jazyka istej národnosti na úkor iných. Na tomto mieste je však potrebné poukázať na skutočnosť, že nemecký jazyk mal slúžiť ako čisto úradný jazyk v centrálnych orgánoch, zatiaľ čo nižšie orgány mohli používať aj národné jazyky. Zhrnújúco by sa teda dalo tvrdiť, že germanizácia v období absolutistických režimov vo všeobecnosti nesledovala nacionálne zvýhodnenie nemeckého obyvateľstva, ale len upevnenie režimu prostredníctvom spoločného jazyka vládnucej Viedne.

3 Úloha náboženstva v jednotlivých absolutistických formách vlád v Uhorsku

Náboženstvo a cirkev zohrávala v habsburskej monarchii vždy významnú úlohu. Habsburskí monarchovia sa deklarovali za obrancov pravej kresťanskej viery, čím sa myslela Rímskokatolícka cirkev, a to nielen v obdobiach zavedenia absolutistického režimu. Leopold I., Jozef II., i František Jozef boli vernými príslušníkmi Rímskokatolíckej cirkvi, každý však vnímal úlohu a postavenie cirkvi v štáte iným spôsobom, čo bolo na jednej strane ovplyvnené osobnými predispozíciami, vnútroštátnou situáciou, ale i myšlienkovými tendenciami v Európe. Náboženstvo a cirkev vo všeobecnosti zaujímala v období panovania Leopolda I. dôležitú funkciu. Panovník sa situoval do úlohy obrancu cirkvi, čím prišlo k postupnej politizácii náboženstva. Cirkev a štát, respektíve náboženstvo a politika sa integrovali do istého jednoliateho celku. Na túto situáciu upozorňuje H. Lehmann, keď tvrdí, že ku kooperácii medzi cirkvou a štátom patrila „úplná integrácia cirkvi do politických a spoločenských pomerov... Podobne ako panovníci chránili cirkev, sa mala táto postaviť do služby

³⁹ Verordnung des k. Statthaltereirates betreffend den Gebrauch der lateinischen und deutschen Sprache in Ungarn, 18. Mai 1784. In HOKE, Rudolf – REITER, Ilse. *Quellensammlung zur Österreichischen und Deutschen Rechtsgeschichte*. 1993, s. 309.

svetskému panovníkovi. Obe strany z tejto spolupráce očakávali nárast moci.⁴⁰ Panovník Leopold I., ako aj iní panovníci v období konfesijného absolutizmu, vnímali teologickú legitimizáciu svojho pôsobenia, teda aj absolutizmus v sebe musel zahŕňať náboženský rozmer, ktorý v podstate obsahoval nielen preferovanie jednej cirkvi na úkor iných, ale priamo likvidáciu ostatných cirkví. Charakteristickou črtou konfesijného absolutizmu teda bolo zabezpečiť nielen jednotnú a jednoliatu ríšu prostredníctvom centralizácie, byrokracie, armády a zabezpečenia celkovej uniformity, ale priamo vytvoriť priestor len pre jednu cirkev. Toto vehementné presadzovanie jedinej cirkvi v štáte bolo tiež spôsobené skutočnosťou, že panovník sa cítil byť zodpovedný nielen za pozemský život svojho poddaného, ale i za jeho život po smrti. Bohom vyvolený panovník, v tomto prípade Leopold I. musel teda v absolutizme nechať zaznieť i tento teologický rozmer.

Postavenie náboženstva v osvietenskom absolutizme Jozefa II. sa však radikálne zmenilo. Náboženstvo a cirkev už nepredstavovali cieľ, ku ktorému je potrebné dospieť, ale len prostriedok, ktorý na jednej strane prispieva k morálke občanov, na druhej strane privádza k vyššiemu cieľu, a to k blahu občanov v štáte. Jozef II., ovplyvnený osvietenskými myšlienkami, sa z pozície vládcu už viac necítil byť zaviazaný cirkvi, ako to vyznieva aj z listu, ktorý mu adresovala jeho matka Mária Terézia: „Bez vládnuceho náboženstva? Tolerancia, indiferentizmus sú tie správne prostriedky, ktoré podkopú akúkoľvek autoritu, tak že už nič nebude trvať: a my budeme tí porazení. Hovorím politicky, nie z pohľadu kresťanky. Nič nie je tak prospešné a užitočné ako náboženstvo. Chceš čakať, kým si každý vytvorí svoje vlastné náboženstvo podľa svojej ľubovôle? Čo sa z nás stane bez pevného kultu, bez podriadenia sa cirkvi? Pokoj a spokojnosť z toho iste nevzídu.“⁴¹ Z uvedeného listu vyznieva politické smerovanie Jozefa II. a jeho postoj k náboženstvu i cirkvi. S politickými a spoločenskými zmenami, s reformami v občianskom práve, malo prísť aj k istej tolerancii v náboženskej sfére. To sa mohlo udiť len vďaka zmene paradigmy „sebavnímania“ panovníka. Panovník už viac nelegitimizoval svoju vládu prostredníctvom teologického učenia o božskom vyvolení, ani nemal v úmysle zabezpečiť blaho občana nad rámec jeho pozemského života, teda jeho života mimo pôsobenia v rámci habsburskej monarchie. Práve vynechanie tohto zásadného elementu mohlo viesť ku skutočnosti reálnej existencie a pôsobenia viacerých cirkví v jednom štáte.

Značný posun postavenia náboženstva a cirkvi môžeme vidieť aj v 19. storočí. Na jednej strane je cirkev, a to Rímskokatolícka cirkev, vnímaná ako istá nemenná opora v habsburskej monarchii, ktorá svoju oddanosť preukázala počas minulých storočí. Na druhej strane je však viditeľný istý posun – zatiaľ čo, v minulosti tvorilo istú premisu spojenie cirkví – štát, v 19. storočí je vnímateľná zmena spojenia na cirkev – národ. Nacionálne zápasy, ktoré prebiehali v cirkvi/ cirkvách v 40. rokoch, či politicko-nacionálne zápasy v revolučných rokoch 1848 - 1849, „nielen skúšali,

⁴⁰ LEHMANN, Hartmut. *Das Zeitalter des Absolutismus*. 1980, s. 96.

⁴¹ Brief Maria Theresias an Joseph II., undatiert (Juli 1777) In HOKE, Rudolf – REITER, Ilse. *Quellensammlung zur Österreichischen und Deutschen Rechtsgeschichte*. 1993, s. 307.

ale aj modifikovali samotnú identitu cirkvi.⁴² Cirkev, či už evanjelická, alebo katolícka začala podporovať snahy po sebaurčení, ktoré sa začali prebúdzat' vo vlastnom národe, čo síce spôsobilo zblíženie rozličných konfesií toho istého národa, no v rámci jednej cirkvi prichádzalo k nacionálnym treniciam pokiaľ išlo o multinacionálne spoločenstvo v rámci danej konfesie. Po zavedení absolutizmu viedla táto skutočnosť k perzekúciám voči protestantizmu, nakoľko práve protestantizmus bol vládnuou Viedňou vyhodnotený ako „rodená opozícia“⁴³, pretože práve v oboch evanjelických cirkvách bol prítomný revolučný maďarský element. Z tohto dôvodu sa teda absolutizmus 19. storočia zameral aj na reorganizáciu pomerov v náboženskej a cirkevnej oblasti.

3. 1 Postavenie Rímskokatolíckej cirkvi a postoj panovníka k nej

„Jeden kráľ, jeden zákon, jedna viera“. Túto najkratšiu a zároveň najvýstižnejšiu definíciu absolutizmu vyslovil s najväčšou pravdepodobnosťou Jacques Bossuet, teoretik francúzskeho absolutizmu. Napriek tomu, že táto definícia bola namierená na absolutizmus Ľudovíta XIV. vo Francúzsku, vystihuje aj zámer absolutizmu v habsburskej monarchii – panovníka, ktorý uznáva vo svojej ríši len jedno jediné náboženstvo, jednu jedinú cirkev, a to Rímskokatolícku. Tento postoj je najlepšie preukázateľný na Leopoldovi I. Protežovanie a ochranu Rímskokatolíckej cirkvi nevykonával len z pozície panovníka, ale viedli ho k tomu aj osobné sklony, ktoré sa vycibrili prostredníctvom prísnej katolíckej výchovy a túžbou pôsobiť v duchovnej sfére. Hoci sa Leopold I. nestal kňazom, ako uvádza R. J. W. Evans, „vďaka svojmu kňazskému vzdelaniu bol veľmi klerikálnym cisárom. No nemôže sa prehliadnuť fakt, že Leopold bol veľmi panovačným „kňazom“. Silné dynastické vplyvy ovládli celý katolicizmus.“⁴⁴ Evansova charakteristika Leopolda I. ukazuje teda na dve skutočnosti: po prvé Leopold I. bol zbožným katolíkom, ktorý z osobného, ale i politického presvedčenia nemohol pripustiť možnosť existencie inej cirkvi vo svojej ríši; po druhé napriek osobným pohnútkam, si ako panovník uvedomoval, že jeho povinnosťou je hájiť práva a status habsburskej dynastie, a teda pod cirkvou sa mala v prvom rade rozumieť „štátna cirkev“. Svetská moc, ktorú vo svojich rukách držal Leopold I. na svojom území mala byť teda nadradená akýmkoľvek požiadavkám a snahám pápeža, či biskupov. To sa preukazovalo najmä pri obsadzovaní rozličných úradov a benefícií, pričom ani Uhorsko nebolo výnimkou, kde právo obsadzovania a menovania prináležalo Habsburgovcom a tohto práva sa nemienili vzdať. Podobne aj zákony monarchie stáli nad jednotlivými rozhodnutiami tridentského koncilu a ich presadzovanie bolo ponechané na rozhodnutí panovníka. Ako to opäť hodnotí R. J. W. Evans: „všetky konflikty medzi svetskou a cirkevnou mocou

⁴² ŠKVARNA, Dušan. Dva svety v jednej cirkvi: k otázke protestantskej únie. In IVANTYŠYNOVÁ, Tatiana. *Národ – Cirkev – Štát*. 2007, s. 33 – 40. (s. 34).

⁴³ GOTTAS, Friedrich. Die Frage der Protestanten in Ungarn in der Ära des Neoabsolutismus. Das ungarische Protestantentpatent vom 1. September 1859. 1965, s. 30.

⁴⁴ EVANS, R. J. W. *Vznik habsburské monarchie 1550 – 1700*. 2003, s. 157.

boli v skutočnosti konfliktami medzi Viedňou a Rímom... Za vlády Leopolda I. sa napätie stupňovalo. Konflikty vznikali ohľadom menovania kardinálov a presnosti dodržiavania privilégii a protokolov. K vzniku problémov prispievala práve náboženská horlivosť Habsburgovcov. Pápežskí nunciovia niekedy odsudzovali prehnanú Leopoldovu zbožnosť a fanatizmus dynastie, pretože naďalej zasahuje do duchovných záležitostí: nariaďuje modlitby, vyhlasuje sviatky, schvaľuje votívne obrazy a pod.⁴⁵ Leopold I. bol teda zbožným katolíkom, no aj prísny panovníkom, ktorý hájil štátne záujmy pred cudzím, mimoštátnym vplyvom. Zhrňujúco by sa dalo povedať, že v medzináboženských konfliktoch zastával názory a postoj Rímskokatolíckej cirkvi, no v rámci Rímskokatolíckej cirkvi presadzoval svoju absolutistickú moc podobne, ako sa ju snažil presadzovať aj na politickej, či spoločenskej úrovni.

Postoj Jozefa II. k náboženstvu a cirkvi bol ovplyvnený osvietenstvom, no osvietenstvo na území Rakúskej monarchie nedosiahlo radikálne, protináboženské a proticirkevné črty, ktoré boli charakteristické pre osvietenstvo Francúzska, či Anglicka. R. Pranzl sa vyjadruje nasledovne: „osvietenské tendencie sa nevyvíjajú proti teológii a proti cirkvi, ale s ňou a prostredníctvom nej.“⁴⁶ Rímskokatolícka cirkev si teda aj v období osvietenského absolutizmu ponechala svoje vedúce a stabilné postavenie, ktoré ani Jozef II. nechcel nejakým spôsobom ohroziť, či poškodiť. No ako osvietenský panovník, ktorý chcel vládnuť absolutisticky v prospech štátu a v prospech obyvateľstva, chcel syn Márie Terézie zreformovať Rímskokatolícku cirkev podobným spôsobom, ako sa chopil reforiem v oblasti štátneho aparátu, sociálneho postavenia občanov, zákonodarstva, či školstva. Jednoducho povedané, štát mal prejsť celkovým prerodom, čím by sa dosiahlo zlepšenie fungovania štátu. Žiadna oblasť ľudského života nemala byť vynechaná, a teda ani cirkev. Reformy Jozefa II. smerovali k prebudovaniu Rímskokatolíckej cirkvi na národnú cirkev. Tento počin si však zo strany katolíckej cirkvi vyslúžil ostentatívnu kritiku, ako na to poukazuje spis s priliehavým názvom: „Je cirkev v štáte alebo štát v cirkvi?“. Jacob Zallinger, ktorý je autorom tohto spisu kritizuje absolutistické tendencie Jozefa II. v cirkevnej oblasti a háji postoje pápeža, ktorý stojí nad všetkým, teda aj nad habsburskou monarchiou.⁴⁷ Napriek kritike zo strany istej časti rímskokatolíckych duchovných sa Jozef II. postavil za, podľa neho, vyšší cieľ verejného a všeobecného blaha, čo samozrejme viedlo ku kríze s Rímom a zlomu vo vzťahu k pápežovi. Reformy v cirkevnej oblasti sa Jozef II. snažil, ako to charakterizuje K. O. Aretin, presadiť „prostredníctvom neovládateľného

⁴⁵ EVANS, R. J. W. Vznik habsburské monarchie 1550 – 1700. 2003, s. 159.

⁴⁶ PRANZL, Rudolf. Das Verhältnis von Staat und Kirche/Religion im thesesianisch-josephinischen Zeitalter, In REINALTER, Helmut. (Hg.). *Der Josefinismus als Variante des Aufgeklärten Absolutismus und seine Reformkomplexe*. 2008, s. 17-52. (s. 22 – 23).

⁴⁷ ZALLINGER, Jacob. *Ist die Kirche in dem Staat oder der Staat in der Kirche? Ueberlegte Gedanken*, 1782.

despotizmu“.⁴⁸ Takto zaviedol teritoriálnu reštrukturalizáciu, pričom hranice jednotlivých diecéz prispôbil politickým obvodom v habsburskej monarchii, ďalej zaviedol reformu rehoľných rádov, zredukoval počet kláštorov, zrušil mníšske rády, ktoré neprispievali svojou činnosťou k všeobecnému blahu a mnísi v nich žili výlučne kontemplatívnym spôsobom života. Jozefínske reformy zasiahli aj oblasť ľudovej zbožnosti, ako na to poukazuje R. Pranzl: „Jozef II. nariadil zníženie počtu cirkevných sviatkov, obmedzil púte a procesie, cirkevné hry a uctievanie relikvií a svätých.“⁴⁹ Zasadil sa taktiež o zmeny v oblasti cirkevného školstva a rodinného práva, vďaka čomu prišlo k oddeleniu štátneho a cirkevného práva v otázke manželstva, pričom manželstvo bolo predefinované na „občiansku zmluvu“.⁵⁰ Jozef II. teda najkonzekventnejšie presadzoval svoju absolutistickú politiku, nakoľko nevynechal ani oblasť cirkevnú. Spomedzi spomínaných troch absolutistických panovníkov sa zrejme Jozefovi II. podarilo najviac sa priblížiť vytvoreniu Rímskokatolíckej národnej cirkvi. Jeho reformy však boli nekompromisné, uponáhľané a narazili na nevôľu Rímskokatolíckej cirkvi, preto boli ešte samotným Jozefom II. na sklonku jeho vlády, odvolané.

Postavenie Rímskokatolíckej cirkvi v habsburskej monarchii sa v priebehu storočí viac-menej nemenilo. Naďalej zastávala vedúce postavenie, bola vierou habsburskej dynastie, základným pilierom štátu. Jej výnimočné postavenie naznačil aj minister Bach, keď tvrdil, že „Rakúska monarchia má vo svojom stvárnení len dva isté piliere, ktoré zabezpečujú jej jednotu a trvanie: dynastiu a katolicizmus“.⁵¹ Rímskokatolícka cirkev v Uhorsku si svoje práva udržala, dokonca počas výnimočného stavu získala nové slobody. Išlo predovšetkým o tieto výnosy, ktorými získala Rímskokatolícka cirkev práva na úkor evanjelickej – *Výnos z 22. júna 1850*, v ktorom sa na miestach s katolíckou väčšinou nemali nedele a sviatky rušiť hlučnou prácou ani verejným obchodovaním; *Výnos z 15. novembra 1852* zakazoval superintendentom používať titul biskup, tento mohli právoplatne používať len katolícki hodnostári; dňa 10. januára 1853 bola rozposlaná evanjelickým superintendentom a administrátorom *Vyhláška*, aby prehodnocovali prijímanie katolíkov do svojej cirkvi, ako aj prijímanie detí zo zmiešaných manželstiev; *Vyhláška zo 16. februára 1853* sa týkala otázky manželstiev, zatiaľ čo evanjelické manželstvá patrili pod civilný súd, otázka zmiešaných

⁴⁸ ARETIN, K. O. Der Josefismus und das Problem des katholischen aufgeklärten Absolutismus, In PLASCHKA, R. G. *Österreich im Europa der Aufklärung, Kontinuität und Zäsur in Europa zur Zeit Maria Theresias und Josephs II. Referate des Internationalen Symposiums in Wien*. Bd. 1, 1985, s. 509 – 523, (s. 522).

⁴⁹ PRANZL, Rudolf. Das Verhältnis von Staat und Kirche/Religion im theresianisch-josephinischen Zeitalter, In REINALTER, Helmut. (Hg.). *Der Josefismus als Variante des Aufgeklärten Absolutismus und seine Reformkomplexe*. 2008, s. 17-52. (s. 45)

⁵⁰ PRANZL, Rudolf. Das Verhältnis von Staat und Kirche/Religion im theresianisch-josephinischen Zeitalter, In REINALTER, Helmut. (Hg.). *Der Josefismus als Variante des Aufgeklärten Absolutismus und seine Reformkomplexe*. 2008, s. 17-52. (s. 47).

⁵¹ MEYER, Bernhard. *Erlebnisse des Bernhard Ritter von Meyer*. Von ihm selbst verfasst und abgeschlossen. 1875, s. 378.

manželstiev sa mala prerokovávať na katolíckom cirkevnom súde⁵². Samostatný význam v tomto období zaujíma uzavretie *Konkordátu* zo dňa 18. augusta 1855 medzi panovníkom Františkom Jozefom a pápežom Píom IX. Tento konkordát poukázal na jasnú dominanciu a postavenie Rímskokatolíckej cirkvi nielen v Uhorsku, ale aj v celej Rakúskej monarchii. Rímskokatolícka cirkev získala touto dohodou väčšie právomoci v oblasti manželských otázok, čím sa zmenšili právomoci svetského súdnictva, no zväčšil sa aj vplyv na školstvo stredných a základných škôl, značný vplyv získal katolícky klérus aj v interkonfesionálnych otázkach⁵³. Aby sme však neskĺzli do jednostrannosti, je na tomto mieste potrebné upozorniť, že panovník a viedenská vláda aj v tomto období viac, či menej zasahovala do vnútorných záležitostí cirkvi v Uhorsku a podobne ako absolutistické vlády predtým, sa aj absolutizmus 19. storočia snažil vytvoriť národnú cirkev v jednotnom štáte. Na vzájomné nezhody v Uhorsku upozorňuje M. Czáky: „Biskupi krajín Štefanskej koruny sa s rozhodnosťou ohradili voči zrovnoprávneniu s ostatnými biskupmi monarchie a protestovali proti okliešteniu ich storočia trvajúcich práv a slobôd.... Biskupské konferencie uhorskí vyslanci vehementne bojkotovali.“⁵⁴

Zhrňujúc možeme teda vidieť dve základné skutočnosti v postavení Rímskokatolíckej cirkvi v rámci habsburskej monarchie a postoju absolutistických panovníkov k nej. Prvou skutočnosťou je, že Rímskokatolícka cirkev bola vnímaná ako cirkev habsburskej monarchie. V období panovania Leopolda I. ako jediná legitímna cirkev, v neskoršom období ako centrálna a privilegovaná cirkev. Centrálna postavenie Rímskokatolíckej cirkvi sa teda vždy ukazovalo v porovnaní s inými cirkvami, a to v právach, slobodách a privilégiách. Druhá skutočnosť, ktorá nemôže byť prehliadaná, je, že absolutistický panovník, či už išlo o Leopolda I., Jozefa II., či Františka Jozefa, svoje absolutistické tendencie nezastavil pred bránami Rímskokatolíckej cirkvi, ale svoje centralistické a autokratické snaženie smeroval aj do vnútorných štruktúr Rímskokatolíckej cirkvi.

3. 2 Postavenie a vnímanie Evanjelickej cirkvi a. v.

Habsburská monarchia bola katolíckou krajinou, panovník katolíckym vládcom, ktorý sa proklamoval aj za obrancu Rímskokatolíckej cirkvi. No v rámci habsburskej monarchie vynikalo svojím výnimočným postavením Uhorsko, ktorého priazeň bola pre rakúskych monarchov nevyhnutná, a to z geografického, ako i hospodárskeho dôvodu. Pre túto príčinu nemohli rakúski panovníci z habsburskej dynastie uplatňovať prísnu rekatolizačnú politiku a boli, ako na to upozorňuje

⁵² Plné znenie jednotlivých vyhlášok podáva J. Borbis: BORBIS, Johannes. *Die evangelisch-lutherische Kirche Ungarns in ihrer geschichtlichen Entwicklung nebst einem Anhang über die Geschichte der protestantischen Kirchen in den deutsch-slavischen Ländern und in Siebenbürgern*. 1861, s. 242.

⁵³ Išlo najmä o článok 10, kde sa v otázkach manželstva musela podriaďiť aj nekatolícka strana Tridentským nariadeniam. In *Císařský patent ze dne 5. listopadu 1855 č. 195 ř. z. kterým se vyhlašuje úmluva (konkordát) uzavřená mezi Svatou Stolicí a Rakouským císařstvom r. 1855*. [online]. [cit. 2014-02-25]. Dostupné na: <http://spcp.prf.cuni.cz/lex/195-1855.htm>.

⁵⁴ CSÁKY, Moritz. Die Römisch-katholische Kirche in Ungarn. In WANDRUSZKA, Adam. - URBANITSCH Peter. (Hg.). *Die Habsburgermonarchie 1848 – 1918*. 1999. s. 248 – 331 (s. 263).

R. J. Evans, „zvyknutí používat' kompromisné riešenie... Otvorený kompromis, najmä taký, ktorý zahrňoval slobody pre evanjelikov, nebol však Habsburgovcom pochuti.“⁵⁵ Môžeme teda usudzovať, že Habsburgovci, respektíve Leopold I. čakal na vhodnú príležitosť, ktorá by sa dala využiť na upevnenie moci dynastie v politickej sfére v Uhorsku a zároveň by znamenala odstránenie cudzorodého elementu v náboženskej oblasti, teda zničenie protestantizmu v Uhorsku. Ako bolo vyššie spomenuté, motívom na zavedenie absolutizmu a s ním spojenej protireformácie bolo Wesselényiho sprisahanie a kurucké povstanie na čele s Imrichom Thökölym. Skutočnosť, že práve odhalenie Wesselényiho sprisahania sa spájalo s potrebou likvidácie Evanjelickej cirkvi a. v., respektíve protestantizmu vo všeobecnosti odhaľuje, že išlo naozaj len o zámienku k tomuto činu, nakoľko členovia a najmä vedúce osobnosti sprisahania boli príslušníkmi katolíckej cirkvi. Zlikvidovanie protestantizmu by pre Leopolda I. znamenalo dvojitú výhru, ako na to upozorňuje P. Kónya, „Leopold a jeho politická reprezentácia si uvedomovali, že najodbojnejšou, a teda najnebezpečnejšou, časťou uhorskej spoločnosti boli protestantské stavy (stoličná šľachta a mešťania), a preto sa ich pokúsili ak nie zlikvidovať, tak aspoň čo najviac oslabiť.“⁵⁶ Leopold I. by teda zadosťučinil svojim politickým cieľom, no zároveň by zvíťazilo aj jeho osobné náboženské presvedčenie. Protestantizmus „ako odbojný prúd“ a „revolučný element“ mal byť odstránený z Uhorska, nie pre príčinu iného vierovyznania, ako bolo oficiálne, ale pre „zákonnú“ príčinu, ako na to upozorňuje P. Kónya: „Spol'ahlivé „zákonné“ zdôvodnenie nevyhnutnosti nástupu proti evanjelickej a reformovanej cirkvi poskytol spišský prepošt a varadínsky biskup Juraj Bársony. Podľa neho sa protestanti svojou účasťou v sprisahaní dopustili velezrady a mali tak byť potrestaní nie za svoje náboženské presvedčenie, ale za najťažší svetský zločin. Zároveň tak stratili i právo na slobodu vierovyznania.“⁵⁷ Nakoľko Leopoldovi I. boli poskytnuté „zákonné“ dôvody, mohol nasledovať svoje náboženské i politické ciele: nasledovali bratislavské súdy, tzv. bratislavské krvavé súdy z rokov 1673 – 1674, v ktorých obvinili protestantských duchovných, ako to opäť sumarizuje P. Kónya: „z účasti v kuruckom odboji, poburovania ľudu proti panovníkovi, napádania kráľových vojakov a katolíckych kňazov, spojenectva s Turkami, predávania katolíckych kňazov Turkom, zavraždenia niekoľkých katolíckych duchovných, korešpondencie s panovníkovými nepriateľmi, vraždenia jeho vojakov a zo znesväcovania katolíckych sviatostí.“⁵⁸ V dôsledku toho prišlo k prenasledovaniu evanjelikov, ako i ich duchovných, konfiškácii majetkov, ktoré boli poskytnuté majoritnej cirkvi, najmä jezuitskému rádu a iným represáliám, ktoré mali viesť k likvidácii cirkvi.

⁵⁵ EVANS, R. J. W. Vznik habsburské monarchie 1550 – 1700. 2003, s. 278 – 279.

⁵⁶ KÓNYA, Peter. Evanjelici v Prešove, Bardejove a Sabinove počas „tragického desaťročia“ uhorského protestantizmu. In KÓNYA, Peter – MATLOVIČ, René. *Miscellanea Anno 1999*. 2000, s.47 – 68. (s. 48).

⁵⁷ KÓNYA, Peter. Evanjelici v Prešove, Bardejove a Sabinove počas „tragického desaťročia“ uhorského protestantizmu. In KÓNYA, Peter – MATLOVIČ, René. *Miscellanea Anno 1999*. 2000, s.47 – 68. (s. 48).

⁵⁸ KÓNYA, Peter. Dejiny ECAV na Slovensku v rokoch 1610 - 1791. In UHORSKAI, Pavel (Ed.). *Evanjelici v dejinách slovenskej kultúry 3*. 2002, s. 26 – 62. (s. 40).

Na prvý pohľad by sa teda dalo predpokladať, že osvietenský absolutizmus Jozefa II. predstavoval pre Evanjelickú cirkev a. v. prínos. Vskutku, v porovnaní s absolutizmom Leopolda I., boli protestantom umožnené práva, ktoré v sebe obsahovali impulz slobody. Tolerančným patentom bolo „akatolíkom“ zaistené ich tolerovanie nielen v náboženskej sfére života, ale i poskytnutie rovnakých práv v politickej a spoločenskej oblasti, ako na to upozorňuje E. Kowalská, „výsledkom realizácie Tolerančného patentu bolo výraznejšie zastúpenie príslušníkov nekatolíckych konfesí vo verejnom živote. Citlivou bola najmä oblasť funkcií v rôznych výkonných orgánoch štátnej správy, kde sa zrušila povinná príslušnosť ku katolíckemu náboženstvu a jediným kritériom sa stala odbornosť, resp. schopnosť zastávať funkciu“.⁵⁹ Predsa však Tolerančný patent nebol jediným nariadením, ktoré tento osvietenský panovník v oblasti riešenia „akatolíckej“ otázky vydal. Podobne ako sa snažil zreformovať a zefektívniť Rímskokatolícku cirkev, svoje snaženie predostrel aj evanjelickým cirkvám. Bola to najmä otázka cirkevného školstva, ktoré evanjelici oboch vierovyznaní vnímali vždy veľmi citlivo, no ktoré Jozef II. chcel začleniť do svojej koncepcie zveľaďovania štátu a jeho občanov, preto chcel pristúpiť k unifikácii školského systému, v ktorom už náboženské vyznanie a presvedčenie nemalo zohrávať výraznú úlohu. Druhou sférou, do ktorej zasiahol Jozef II. bola otázka jednotnej liturgie, aby bola vytvorená jednotná evanjelická cirkev v celej habsburskej monarchii, no táto mala pochádzať z jeho iniciatívy, ako na to upozorňuje E. Kowalská, „postupne sa vykryštalizoval panovníkov názor, že by to mal byť on, kto by vypracoval liturgiu používanú v rámci celej monarchie.“⁶⁰ Ako efektívne vnímal aj zavedenie tzv. simultanea, ktorého cieľom, ako opäť uvádza E. Kowalská, „bolo vytvorenie možnosti spoločného využívania kostolov katolíckimi aj nekatolíckimi“.⁶¹ Všetky tieto nariadenia zasahovali do štruktúry a organizácie evanjelickej cirkvi, no ako bolo poukázané v prípade katolíckej cirkvi, zvrchovaný panovník Jozef II., sledoval vyššie ciele, ktoré nemali byť narušené konfesionálnymi otázkami. Cirkev, či už katolícka alebo evanjelická, mala ustúpiť pred osvietenským ideálom.

Status evanjelickej cirkvi sa v priebehu storočí výrazne zmenil. Zatiaľ čo v priebehu 17. storočia bola ohrozovaná jej fyzická existencia, v 18. storočí boli evanjelici a ich viera tolerovaná, v storočí 19. môžeme hovoriť už nielen o tolerancii, ale o akejsi rovnoprávnosti, hoci len formálnej. Náboženská sloboda a autonómia bola protestantom v Uhorsku garantovaná prijatím predrevolučného 20. článku z roku 1848. Ako to hodnotí M. Bucsay: „Týmto zákonným článkom sa vyslovila rovnosť a reciprocita všetkým štátom uznaným cirkvám“⁶² a všetky cirkevné výdavky mali byť v budúcnosti hradené zo štátnej pokladnice.“⁶³ Evanjelické cirkvi pod náboženskou slobodou rozumeli úplnú

⁵⁹ KOWALSKÁ, Eva. Evanjelické a. v. spoločenstvo v 18. storočí. 2001, s. 48.

⁶⁰ KOWALSKÁ, Eva. Evanjelické a. v. spoločenstvo v 18. storočí. 2001, s. 82.

⁶¹ KOWALSKÁ, Eva. Evanjelické a. v. spoločenstvo v 18. storočí. 2001, s. 47.

⁶² Za štátom uznané cirkvi boli považované: Rímskokatolícka cirkev, Evanjelická cirkev augsburského vyznania, Evanjelická cirkev helvétskeho vyznania a unitári. De jure neboli uznaní grékokatolíci, no napriek tomu požívali aj oni de facto náboženskú slobodu.

⁶³ BUCSAY, Mihaly. Geschichte des Protestantismus in Ungarn. 1959, s. 156.

samosprávu, teda dosadzovanie predstaviteľov z duchovného a svetského stavu slobodnými voľbami, rozhodovanie o paritnom systéme, dodržiavanie autonómie v cirkevnej organizácii a slobodné zvolávanie cirkevných zhromaždení, ako aj synody, ktorá jediná mala rozhodovať o nových cirkevných ustanoveniach. Panovníkovi sa uznávalo len právo najvyššieho dozoru, no presné podmienky vykonávania tohto dozoru neboli zákonne zakotvené. Absolutizmus 19. storočia však opäť protestantizmus vnímal ako revolučný element, ktorý je potrebné istým spôsobom stabilizovať, ako na to upozornil minister vnútra, Alexander Bach: „V rakúskych korunných krajinách nie je protestantizmus vôbec nebezpečný; tu ho môžeme kľudne prenechať biskupom, môžeme ho dosadiť na listinu vymierajúcich: nové zákony, nariadenia o zmiešaných manželstvách atď. to dokonajú. Inak je to v Uhorsku, tam je protestantizmus mocou, áno rodenou opozíciou. Tu nestačí len protiváha rímskeho a gréckeho katolicizmu; štát sám musí zasiahnuť, pretože, ak sa nemýlim, starý, silný, hlboko v zemi zakorenený strom sa nebude dať zoťať jednou ranou.“⁶⁴ Z uvedeného môžeme dedukovať, že v tomto období však už nešlo o náboženskú dilemu, či problematickosť existencie viackonfesionálnej krajiny, ale o skutočnosť, že v rámci protestantizmu existovali nacionálne prúdy, ktoré boli rakúskou monarchiou zhodnotené ako nebezpečné, a preto sa absolutizmus Alexandra Bacha sústredil aj na vyriešenie náboženskej otázky protestantov, tým že zasiahol do ich štruktúry a autonómie.

Zhrnutie

Ako sa na viacerých aspektoch preukázalo, absolutizmus v Uhorsku bol v priebehu 17. – 19. storočia prítomný počas panovania troch panovníkov, a to Leopolda I., Jozefa II. a Františka Jozefa. Každá z foriem absolutizmu mala svoju zvláštnu charakteristiku, či už išlo o konfesionálny absolutizmus, ktorý hľadal okrem politických záujmov aj teologickú legitimizáciu zavedenia absolutizmu, alebo o absolutizmus osvietenský, ktorého črtou bolo zefektívnenie štátneho aparátu, ako aj všetkých sfér života občanov habsburskej monarchie a zabezpečenie jednotného a jednoliateho štátu, alebo o absolutizmus 19. storočia, ktorého zavedenie bolo dôsledkom revolúcie rokov 1848 – 1849.

Z uvedeného je teda možné dedukovať, že absolutizmus bol v Uhorsku naozaj zavedený, hoci by sme mohli uvažovať o miere efektívnosti a konzekventného zavádzania tohto režimu do praxe. Centralizácia, byrokracia, germanizácia, či prítomnosť armády a iných bezpečnostných zložiek sa stali trvalou súčasťou života uhorského obyvateľstva. Snaha po jednotnom štáte viedla aj v Uhorsku k strate privilegovaného postavenia a iných, stáročia trvajúcich práv a možností. Absolutistické tendencie sú teda nepopierateľné u všetkých troch panovníkov, ktorí vládli v priebehu 17. – 19. storočia. V rokoch 1673 – 1681; 1770 – 1780 a 1849 – 1859 viedli panovníci v Uhorsku absolutistickú politiku, preto nesúhlasíme s tvrdením G. Barudia, ktorý uvádza, že „habsburská

⁶⁴ Korešpondencia A. Bacha. In ROGGE, Walter. *Österreich von Világos bis zur Gegenwart, Das Dezennium des Absolutismus*. 1872/73, s. 358.

dynastia nikdy nedosiahla v Uhorsku štádium „*dominium absolutum*“, aj keď Uhorsko nazývala dedičným kráľovstvom“. ⁶⁵

Absolutizmus mal svoj vplyv aj na náboženstvo a cirkev, ako na Rímskokatolícku, tak i na evanjelickú, či však išlo o vplyv pozitívny alebo negatívny je otázkou, ktorú rôzni historici zodpovedajú rôzne. Jedni poukazujú na prílišné zasahovanie panovníka a vlády do prísne cirkevných záležitostí, iní vnímajú snahu panovníkov po vyriešení cirkevnej otázky. Samozrejme postavenie Rímskokatolíckej cirkvi bolo odlišné od postavenia Evanjelickej cirkvi a. v., no celkovo by sme mohli tvrdiť, že aj do katolíckej cirkvi a jej chodu v nemalej miere zasiahol panovník. Na druhej strane do chodu a fungovania evanjelickej cirkvi zasahoval panovník v oveľa väčšej miere, čo malo svoje historické, konfesiónálne, spoločenské i nacionálne príčiny. Napriek týmto zásahom do autonómie cirkvi však treba prízvukovať, že v priebehu storočí je viditeľný nezanedbateľný posun v oblasti prístupu panovníka k protestantským cirkvám, nakoľko od snahy po likvidácii cirkvi cez toleranciu, prišlo v období neoabsolutizmu k deklarovaniu rovnoprávnosti Evanjelickej cirkvi a. v. voči ostatným, štátom uznaným cirkvám.

Použitá literatúra

- ARETIN, K. O. 1985. Der Josefinismus und das Problem des katholischen aufgeklärten Absolutismus, In PLASCHKA, R. G. *Österreich im Europa der Aufklärung, Kontinuität und Zäsur in Europa zur Zeit Maria Theresias und Josephs II. Referate des Internationalen Symposions in Wien*. Wien: Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, Bd. 1, 1985, s. 509 – 523. ISBN 978-3-700-10712-5.
- BARUDIO, Günter. 1981. *Das Zeitalter des Absolutismus und der Aufklärung 1648 – 1779*. Frankfurt am Main: Firscher Taschenbuch Verlag GmbH, 1981. 25 Bd. ISBN 3-596-60025-1.
- BORBIS, Johannes. 1861. *Die evangelisch-lutherische Kirche Ungarns in ihrer geschichtlichen Entwicklung nebst einem Anhang über die Geschichte der protestantischen Kirchen in den deutsch-slavischen Ländern und in Siebenbürgern*. Nördlingen: Verlag der Beckschen Buchhandlung, 1861.
- BUCSAY, Mihály. 1959. *Geschichte des Protestantismus in Ungarn*. Stuttgart: Evangelisches Verlagswerk, 1959.
- Císařský patent ze dne 5. listopadu 1855 č. 195 ř. z. kterým se vyhlášíje úmluva (konkordát) uzavřená mezi Svatou Stolicí a Rakouským císařstvím r. 1855*. [online]. [cit. 2014-02-25]. Dostupné na: <http://spcp.prf.cuni.cz/lex/195-1855.htm>.
- CSÁKY, Moritz. 1999. Die Römisch-katholische Kirche in Ungarn. In WANDRUSZKA, Adam. - URBANITSCH Peter. (Hg.). *Die Habsburgermonarchie 1848 – 1918*. 2. vyd. zv. IV.: Die Konfessionen. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1999. s. 248 - 331. ISBN 3-7001-0658-0.

⁶⁵ BARUDIO, Günter. *Das Zeitalter des Absolutismus und der Aufklärung 1648 – 1779*. 1981, s. 276.

- EVANS, R. J. W. 2003. *Vznik habsburské monarchie 1550 – 1700*. Praha: Argo, 2003. ISBN 80-7203-463-4.
- FRANKOVÁ, Libuša. 2002. Dejiny ECAV na Slovensku od osvietenstva po cisársky patent. In UHORSKAI, Pavel (Ed.). *Evanjelici v dejinách slovenskej kultúry 3*. Liptovský Mikuláš: Transcius, 2002. ISBN 80-7140-175-7.
- FRIEDJUNG, Heinrich. 1908. *Österreich von 1848 bis 1860*. Stuttgart und Berlin: J. G. Cotta'sche Nachfolger, 1. Bd. 1908.
- GOTTAS, Friedrich. 1965. *Die Frage der Protestanten in Ungarn in der Ära des Neoabsolutismus. Das ungarische Protestantenpatent vom 1. September 1859*. München: Verlag R. Oldenbourg, 1965.
- HÖFER, Josef – RAHNER, Karl. 1957. *Lexikon für Theologie und Kirche*. 1. Bd. Freiburg: Verlag Herder, 1957. Absolutismus, s. 75 – 82.
- HOKE, Rudolf – REITER, Ilse. 1993. *Quellensammlung zur Österreichischen und Deutschen Rechtsgeschichte*. Wien – Köln – Weinmar: Böhlau Verlag GmbH, 1993. ISBN 3-205-98036-0.
- HOKE, R. 1996. *Österreichische und Deutsche Rechtsgeschichte*. 2. vyd. Weimar: Böhlau, 1996. ISBN 3-205-98179-0.
- KÓNYA, Peter. 2000. Evanjelici v Prešove, Bardejove a Sabinove počas „tragického desaťročia“ uhorského protestantizmu. In KÓNYA, Peter – MATLOVIČ, René. *Miscellanea Anno 1999*. Prešov: Biskupský úrad Východného dištriktu ECAV na Slovensku, 2000, s. 47 – 68. ISBN 80-967951-5-5.
- KÓNYA, Peter a kol. 2014. *Dejiny Uhorska*. Bratislava: Citadella, 2014. ISBN 978-80-89628-59-9.
- KÓNYA, Peter. 2002. Dejiny ECAV na Slovensku v rokoch 1610 - 1791. In UHORSKAI, Pavel (Ed.). *Evanjelici v dejinách slovenskej kultúry 3*. Liptovský Mikuláš: Transcius, 2002. ISBN 80-7140-175-7.
- KOWALSKÁ, Eva. 2001. *Evanjelické a. v. spoločenstvo v 18. storočí*. Bratislava: Veda, 2001. ISBN 80-224-0704-6
- LEHMANN, Hartmut. 1980. *Das Zeitalter des Absolutismus*. Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz: Kohlhammer, 1980. ISBN 3-17-005813-4.
- MAŤA, Petr – Winkelbauer, Thomas. 2006. Das Absolutismuskonzept, die Neubewertung der frühneuzeitlichen Monarchie und der zusammengesetzte Staat der österreichischen Habsburger im 17. und frühen 18. Jahrhundert. In MAŤA, Petr – WINKELBAUER, Thomas. *Die Habsburgermonarchie 1620 bis 1740. Leistungen und Grenzen des Absolutismusparadigmas*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2006. s. 7 – 42. ISBN 3-515-08766-4.
- MEYER, Bernhard. 1875. *Erlebnisse des Bernhard Ritter von Meyer. Von ihm selbst verfasst und abgeschlossen*. Wien/ Pest, 1875.
- MRVA, Ivan – SEGEŠ, Vladimír. 2012. *Dejiny Uhorska a Slováci*. Bratislava: Perfekt, 2012. ISBN 978-80-8046-586-5.
- PÁLFFY, Géza. 2006. Zentralisierung und Lokalverwaltung. Die Schwierigkeiten des Absolutismus in Ungarn von 1526 bis zur Mitte des 17. Jahrhunderts. In MAŤA, Petr – WINKELBAUER, Thomas. *Die Habsburgermonarchie 1620 bis 1740. Leistungen und Grenzen des Absolutismusparadigmas*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2006. s. 279 – 300. ISBN 3-515-08766-4.

- PRANZL, Rudolf. 2008. Das Verhältnis von Staat und Kirche/Religion im thesesianisch-josephinischen Zeitalter, In REINALTER, Helmut. (Hg.). *Der Josefinismus als Variante des Aufgeklärten Absolutismus und seine Reformkomplexe*. Wien – Köln – Weinmar: Böhlau Verlag GmbH, 2008. s. 17-52. ISBN 978-3-205-77777-9.
- REINALTER, Helmut. (Hg.). 2008. *Der Josefinismus als Variante des Aufgeklärten Absolutismus und seine Reformkomplexe*. Wien – Köln – Weinmar: Böhlau Verlag GmbH, 2008. ISBN 978-3-205-77777-9.
- REINALTER, Helmut. (Hg.). 2005. *Lexikon zum Aufgeklärten Absolutismus in Europa. Herscher – Denker – Sachbegriffe*. Wien – Köln – Weinmar: Böhlau Verlag GmbH, 2005. ISBN 3-205-77395-0.
- REINHARD, Wolfgang. 1999. Geschichte der Staatsgewalt. Eine vergleichende Verfassungsgeschichte Europas von den Anfängen bis zur Gegenwart. München: C. H. Beck Verlag, 1999. ISBN 978-3-40645-310-6.
- ROGGE, Walter. 1872 – 1873. *Österreich von Világos bis zur Gegenwart. Das Dezennium des Absolutismus*, 1. zv. Leipzig: s. n., 1872 – 73.
- SCHWARZ, Karl – GOTTAS, Friedrich. 1996. „Patentalisten“ contra „Autonomisten“: Das Protestantenpatent von 1859 im Widerstreit der Meinungen. In: SCHWARZ, Karl – ŠVORC, Peter (Ed.). *Die Reformation und ihre Wirkungsgeschichte in der Slowakei. Kirchen- und konfessionsgeschichtliche Beiträge*. Wien: Evangelischer Presseverband, 1996, s.159 – 182. ISBN 3-85073-242-8.
- STURMBERGER, Hans. 1979. Vom Weissen Berg zur Pragmatischen Sanktion. Der Staat Österreich von 1620 bis 1740. In STURMBERGER, Hans. *Land ob der Enns und Österreich. Aufsätze und Vorträge*. Linz: Oberösterreichisches Landesarchiv, 1979, s. 211 – 245. ISBN 3-900313-30-X.
- ŠKVARNA, Dušan. 2007. Dva svety v jednej cirkvi: k otázke protestantskej únie. In IVANTYŠYNOVÁ, Tatiana. *Národ – Cirkev – Štát*. Bratislava: SDK SVE, 2007. ISBN 978-80-969834-2-1.
- WINTER, Eduard. 1969. *Revolution, Neoabsolutismus und Liberalismus in der Donaumonarchie*. Wien: Europa Verlag, 1969.
- ZALLINGER, Jacob. 1782. *Ist die Kirche in dem Staat oder der Staat in der Kirche? Ueberlegte Gedanken*, Wien. 1782.

Kontakt na autorku:

Mgr. Michaela Poschová
 Univerzita Komenského v Bratislave
 Evanjelická bohoslovecká fakulta
 Katedra cirkevných dejín
 Bartókova 8
 811 02 Bratislava
 poschova@fevth.uniba.sk

Peer reviewed by:

[Published online December 22, 2015]

Doc. ThDr. Peter Gažík

Mgr. Radoslav Hanus, PhD.